

УДК 32-027.21:323.1 (477)

Матушкіна С. В.*Аспірантка кафедри політології Донецького національного університету*

СИСТЕМНИЙ АНАЛІЗ ЗОВНІШНІХ ФАКТОРІВ ВПЛИВУ НА ФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ ЕТНОПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ

Здійснено комплексний аналіз чинників й факторів, що здійснюють безпосередній вплив на формування державної етнополітики в Україні. Доведено, що національна версія етнополітики має враховувати геополітичні стратегії зовнішньої політики ключових акторів світової політики (Росія, Європейський Союз та США). Запропоновано практичні рекомендації щодо вдосконалення державної моделі етнополітики з метою вироблення ефективної геополітичної стратегії України на сучасному етапі розвитку етнопонаціональних відносин.

Ключові слова: *етнос, нація, етнополітика, етнопонаціональні процеси, геополітика.*

Актуальність теми дослідження у сучасних політичних умовах полягає в двох аспектах. По-перше, як показала реальність, відсутність чітких орієнтирів розвитку етнополітичних процесів в державі й недосконалість стратегічної участі самої держави в етнопонаціональних процесах—спричинили в Україні значний геополітичний виклик щодо існування державності. По-друге, становлення демократичного українського суспільства в умовах геополітичних та глобалізаційних тенденцій сучасного світу потребує вивчення механізмів консолідації етнопонаціональних спільнот, що має прямо вплинути на забезпечення політичної стабільності української держави. При цьому, варто розуміти, що етнополітичні відносини враховують безліч аспектів, а саме включають в себе такі характеристики як характер, динаміка, направленість, довготривалість процесів етнічного та національного розвитку, а не тільки будують на аспектах «історичної пам'яті» українського суспільства [1, с. 128]. Вочевидь, впровадження державної етнополітики на вказаних принципах призводить до порушення соціокультурних ідентифікацій української нації, загостренню міжрегіональних стосунків, появи неформальних політичних об'єднань з власними ідеалами тощо. У результаті цього

відбувається процес делегітимації етнополітичної цілісності України та активізація пошуку нових орієнтирів етнічної ідентифікації (наприклад, інтеграція до Росії). Але разом з тим, як показала українська практика може відбуватися й зворотній процес внутрішня мобілізації етносів, їх об'єднання навколо спільної ідеї нової української державності з виробленням певних символів (парад вишиванок, фарбування в кольори державного прапору маєтків, будинків, парканів, постаментів з назвою міст). У той самий час, відсутність державних орієнтирів розвитку етнополітичного імпульсу призводить до такого складного явища, як політизація етнічності— має прояв не тільки в «популярному» розколі України на Схід та Захід, а у соціокультурному зламі, що проявляється від «ленінопадів» до перегляду деяких сторінок історії.

Як показав наш джерельний пошук, названі проблеми недостатньо вивчені з погляду їх внутрішньої організації й наповнення об'єктивними факторами. Найчастіше, дослідження етнополітики зводиться до вироблення універсальної моделі розвитку титульної нації у певній політико-правовій організації. На наш погляд, вироблення таких програм й їх оформлення в певний різновид державної політики хоча й є методологічно вірним (теорія оформлюється у нормативно-правовий акт), але нездатний відповідати та враховувати реалії впливу геополітичних стратегій інших держав [2, с. 5–6]. Відтак в окресленому нами контексті розвитку етнополітичної стратегії розвитку України має актуалізується питання виявлення факторів впливу зовнішніх факторів, що зумовлюють значний вплив на формування, функціонування і розвитку української нації. Все це зумовлює потребу пошуку нових підходів, виробленню аналітичних моделей діагностики етнічних питань, нових детермінант розуміння та врегулювання етнонаціональних процесів у сучасних геополітичних умовах де кінцевою метою має стати гармонізація стосунків поліетнічного складу української нації і вироблення ефективної політики щодо запобігання деструктивного прояву етнополітичних проблем. Саме вирішенню представлених проблем й присвячено наше дослідження.

Проблематика етнополітичних відносин достатньо широко вивчена як у вітчизняній та й зарубіжній політичній науці. Вагомий внесок у дослідження теоретико-методологічних засад етнополітичних процесів в системі державної політики здійснили такі автори як Г. Андерсон, П. Ван де Берг, Ю. Бромлей, В. Євтух, Е. Гелнер, І. Глейзер, Ф. Гекман, Л. Гумільов, Ф. Еріксон, К. Іванов, В. Кімличка, К. Поппер, А. Пономарьов, Е. Сміт, Ф. Ратцель, Р. Челлен та ін). Разом

з тим, фокус уваги зазначеної групи досліджень фокусується на трьох аспектах — по-перше, названі дослідники намагаються вивчити на концептуальному рівні конфліктну складову етнополітики, по-друге, роль держави в етнополітичних процесах зводиться до арбітражу у вирішенні етнічних чи культурних протиріч й по-третє, висувається теза, що етнополітичні відносини виступають чинником соціального напруження, а не одним з елементів державної політики [1, с. 77]. Дещо з іншого кута зору вказану проблему вивчають українські дослідники з проблематики розвитку етнополітики в Україні. Серед них варто відмітити роботи С. Василенко, В. Врублевського, В. Кременя, М. Михальченко, С. Пирожкова, В. Полохало, Ф. Рудича та ін., де науковий фокус дослідження етнополітики в Україні подається як аспект глобальної стратегії розвитку держави. Названий напрямок є принципово новим у вітчизняній політичній науці й разом з цим, одним з найактуальніших викликів сьогодення. В дослідженнях вказаної групи авторів мова йде про те, що у незалежній українській державі взаємовідносини між представниками національної більшості, національних меншин та етнічних груп, що мешкають в Україні будуються за схемою «тріади». Так, етнічні актори встановлюють певні взаємовідносини як між державою, так й між собою. Результатом цього є це класична політика національної консолідації та формування української політичної нації. Другим аспектом є посилення міжетнічних суперечностей і навіть розколу української держави не обов'язково за етнічними показниками, сюди варто додати також й економічний, політичний або культурний вимір проблеми [2, с. 30]. Третім аспектом є зовнішній вплив стратегій геополітичних акторів, який ми сьогодні й спостерігаємо в Україні. Таким чином, необхідність усебічного наукового дослідження механізмів вироблення державної політики в сфері етнічній сфері з урахуванням зазначених умов й зумовило вибір теми та методології дослідження.

Методологічною базою дослідження проблематики вироблення етнополітики в Україні стало використання комплексу методів й методологічних прийомів. Так, широке використання елементів системного та структурно-функціонального аналізу дозволило розглянути державу етнополітику як цілісну концепцію заходів і прийомів реалізації національних інтересів держави щодо власної цілісності й безконфліктності розвитку. Також у дослідженні використовуються й загальнонаукові методи наукового дослідження: аналіз, синтез, індукція, дедукція, абстрагування, історичний та нормативно-ціннісний методи. Представлена методологія дозволяє комплексно дослідити специфіку формування

державної етнополітики в Україні з урахуванням її специфічних рис та факторів зовнішнього впливу.

Акцентування наукової уваги на тому, що етнополітика держави зводиться лише до збереження її територіальної цілісності є цілком природньо. Але, разом з тим, замикаючись на аспектах територіальної цілісності або історичної пам'яті ставить перед державою значні прогалини у діагностуванні всього комплексу державної етнополітики. В Україні назване відбувалося крізь призму поширення історичної пам'яті українського народу навіть на представників національних меншин, й мова не йде про такі питання як статус російської мови або федералізації України. Навіть більш того, у політичній науці вказані питання не носять статус «проблемних» як це відбувається в сфері політики. Навпаки, загострення вказаних проблем є ознакою неефективності існуючої моделі державної етнополітики, оскільки вона відмовляється реагувати на проблеми міжетнічної взаємодії центру з регіонами. Тому, на наш погляд, фокус уваги етнополітики варто дослідити крізь призму більш широкого явища — «етнонаціональних процесів» [3, с. 17]. Мова йде про те, що українська держава має дещо переосмислити власну позицію в динамічних етнополітичних процесах, й не обмежувати свій вплив лише формуванням законів, доктрин та інших нормативно-правових актів. Недолік який постійно переслідує молоду українську державу криється у тому, що її етнічна політика стосується питання надання статусу «національних меншин» певним етнічним групам (русини, кримські татари, угорці, вірмени, поляки та інші) з метою їх захисту відповідно на кращих традицій європейського законодавства [3, с. 20]. У той самий час, ефективна етнічна політика держави має будуватися на багато ширшому аспекті. На думку відомого вітчизняного дослідника й одночасно автора концепції державної етнополітики і етносоціології в Україні В. Свтуха ширший аспект має враховувати таке явище як функціонування етносів в системі державних відносин (оскільки саме етноси виступають носіями культурної пам'яті нації) й формування ними власних законів та орієнтирів розвитку. Назване вимагає від державної влади впровадження такої етнополітики, яка б враховувала квадратичну систему її динамічного розвитку: — створення орієнтирів розвитку титульної української спільноти, що має встановити загальний імпульс розвитку етнічних процесів в Україні, й тільки потім має відбутися їх нормативно-правове оформлення; — стимулювання розвитку етнічних спільнот меншин, які оформлюються в окрему систему координат й формують підсистему розвитку з власними

законами й логікою. Держава тут має уникнути практики прямого тиску чи адміністративного врегулювання, а навпаки—виступити партнером для національних меншин з урахуванням їх інтересів формувати підрівень державної етнополітики;—визнати існування еміграційного титульного етносу, який здебільшого й стимулює утворення в Україні елементи історичної пам'яті нації, але фактично виключенні з процесів етнополітичних відносин;—продіагностувати рівень впливу міграційного етносу на процеси утворення національної етнополітики. Мова йде про те, що мігранти до інших країн мають постійний доступ до імпульсів націотворення в Україні й при цьому їх внесок у систему запозичення іноземного досвіду залишається невивченим [4, с. 13].

Користь подібної позиції полягає у тому, що вона доводить нашу тезу про системність державної етнічної політики й дозволяє вести мову про її органічність саморозвитку. Але, разом з тим, як показали останні події у Криму та в Донбасі, формування державної етнополітики відбувається також під значним тиском зовнішніх загроз. Корінь таких загроз полягає у тому, що Україна постала перед складною проблемою формування політичної нації іншою державою, й наслідком стала пряма загроза існування не тільки території титульної нації, а й безпосередньо право на її існування. Керуючись уставом ООН та принципом націй на самовизначення, влада Росії нехтує тим, що вказаний принцип склався з чіткої формули—чисельність нації, наявність історичної території розвитку, строк проживання на цій території, наявність й характер культурної спадщини, мова та характер економічних, соціальних зв'язків з іншими територіями [5, с. 16]. На наш погляд, мова йде про те, що на початку 1990-х рр. українською офіційною владою було допущено дві ключові помилки в аналізі розвитку етнонаціональних процесів: перша—намагання об'єднати титульну націю та представників національних меншин навколо зведення єдиної української держави, де фундаментом виступає історична пам'ять українців; також, влада намагалася це реалізувати шляхом зведення усієї різноманітності етнополітичних концепцій. Друга—функціонування такої системи будувалося на заангажованості та заполітизованості націотворення в умовах системної трансформації політичної системи. Все це призвело до того, що у державі принцип. Поступове накопичення нових фактів, ознайомлення зі світовим досвідом призвело до того, що дедалі більше вчених вважають за необхідне напрацьовувати новий теоретико-методологічний інструментарій аналізу етнонаціональних процесів. Безумовним свідченням критичного ставлення до проблем

етнонаціонального розвитку є використання багатовимірних підходів до понять етносу та нації.

Представлена проблематика є не новою в історії людства, вперше на неї увагу звернув австрійський дослідник О. Корф, який вперше обґрунтував доцільність дослідження етнічних спільнот крізь призму виявлення ролі та впливу на їх формування і функціонування не лише внутрішніх суб'єктивних умов та факторів (культура, традиції, звички, менталітет, характер, дух тощо), а й об'єктивних чинників (особливості геополітичного положення, розміри території, природно-ресурсний, економічний, демографічний потенціал, вплив інтересів іноземних держав тощо) [5, с. 402]. Дослідник продовжує, що вирішенням проблеми впливу іноземного досвіду є необхідність у націотворенні звернути увагу на наступні аспекти:— державі необхідно встановити орієнтири етнічного консенсусу між всіма членами політичного процесу;— розробити чіткий інструментарій щодо непоглинання культурних установок національних меншин, а навпаки— встановити для них певний простір розвитку;— іноземний вплив завжди має мету, ціль та заходи діяльності й держава маж не реагувати на них, а постійно діяти власною системою етнічного розвитку;— державна політика в етнічній сфері постійно повинна мати декілька центрів з діагностування й наукового аналізу проблематики іноземного впливу, оскільки він притаманний всім державам світу [6, с. 12–13].

Наш погляд, здебільшого вказаний іноземний досвід при дослідженні сучасних проблем етнонаціональної політики України на державному рівні штучно фокусується на двох політичних проблемах— «російське питання» й «проблема кримських татар». При цьому, вказані проблеми подаються державою як внутрішні й при цьому не береться до уваги значний вплив геополітичного втручання Росії. Мова йде про те, що влада України не включає у спектр стратегічних задач державного розвитку аспект динамізму геополітичного та глобального впливу іноземної держави, яка у своїй політиці на території Сходу та Півдня України вибудовує власну стратегічну лінію домінування у глобальному геостратегічному контексті [7, с. 15]. При цьому, вказана проблема не є новою, влада Росії дуже давно включило у спектр задач власного геополітичного розвитку два фундаментальні аспекти— внутрішньої етнічної консолідації та збереження національної ідентичності за межами власної території з метою впливу на формування зовнішньої політики інших держав [7, с. 17]. На наш погляд, з наведеного виходить, що найбільш прийнятною для етнополітичного розвитку України

є модель сучасного європейського мультиетнокультуралізму. Вона покликана у теорії реалізувати право індивідів та субнаціональних груп на добровільний вибір варіантів громадянської та етнічної ідентифікації [8, с. 112]. Мова йде про те, що держава встановлює орієнтири для розвитку соціокультурних, мовних, релігійних та ідентифікаційних прав всіх членів суспільства без встановлення будь-яких механізмів державного контролю [8, с. 115]. Мова не йде про те, що держава має відійти від питання розвитку етнічних груп—навіпаки, вона має стати основним джерелом гармонізації стосунків між членами всіх етнічних груп й у своїй політиці має відійти від примусової асиміляції етнічних меншин у культурному середовищі України. Назване може вважатися однією з внутрішніх фундаментальних причин політичної кризи сьогодення, де проблематика статусу російської мови розумілася як політично мотивована, а разом з тим вона мала цілий комплекс проблем від децентралізації влади до соціокультурної ідентифікації представників Сходу України. Ще одним аргументом на користь мультиетнокультуралізму в етнічній сфері має стати його фундаментальне положення про конституційне надання рівних прав і можливостей етнічним сегментам українського соціуму добровільно обирати різні комбінації елементів громадянської та етнокультурної ідентичностей, збереженні й прояві своєї самобутності поряд із конституційно закріпленими за ними правами та обов'язками перед українською державою. Проте, парадигма мультикультуралізму в етнічній сфері й в умовах України фундаментально в нашій державі ще не вивчалася, й тому зазначеній проблематиці будуть присвячені наші наступні наукові розробки.

Таким чином, підсумовуючи результати дослідження можна дійти наступних висновків. По-перше, слабкість державних позицій в сфері етнополітики породила цілий комплекс системних криз в сфері державного будівництва. Держава, замість утворення системи етнополітичного діалогу між всіма членами суспільства утворила політику національної єдності без урахування інтересів національних меншин. По-друге, як наочно демонструє аналіз іноземного досвіду в сфері етнополітики, проблема геополітичних стратегій держав не є новою у науці. Разом з тим, теорія вже напрацювала механізми зменшення політичного напруження, але в Україні через відсутність ефективної державної політики вони не працюють. По-третє, виходом с політичної кризи й нівелювання загрози військової інтервенції іншої держави могло б стати впровадження механізмів мультикультуралізму в етнічній сфері, але в умовах України представлена проблема досліджена неповно.

Список використаних джерел:

1. Тишков В. А. Очерки теории и политики этничности / В. А. Тишков. — М.: ИЭРАН, 1997. — 528 с.
2. Мартынова М. Ю. Политика государств Европы в сфере защиты прав этнических меньшинств / М. Ю. Мартынова // Этнические проблемы и политика государств Европы. — М.: ИЭА РАН, 1998. — С. 8–39.
3. Антонюк О. В. Етнополітика в Україні: історія та сучасний стан / О. В. Антонюк // Український історичний журнал. — 1999. — №4. — С. 15–28.
4. Євтух В. Етнополітика в Україні: правничий та культурологічний аспекти / В. Євтух. — К.: Фенікс, 1997. — 215 с.
5. Права людини в Україні. Інформаційно-аналітичний бюлетень українсько-американського бюро захисту прав людини. — К., 1998. — Вип. 21. — 455 с.
6. Корф С. Национальности и государство / С. Корф // Вестник Европы, 1917. — С. 9–12.
7. Муравьев Ю. А. Антиномии мультикультурализма / Ю. А. Муравьев // III Конгресс этнографов и антропологов России 8–11 июня 1999 года. Тезисы и доклады. — М.: ИЭА РАН, 1999. — С. 12–18.
8. Котанджян Г. С. Этносоциология консенсуса-конфликта: Цивилизационный аспект национальной безопасности / Котанджян Г. С. — М.: Луч, 1992. — 213 с.

Стаття надійшла до редакції 22.06.2014 р.

Матушкина С. В. Системный анализ внешних факторов влияния на формирования государственной этнополитики в Украине

Осуществляется комплексный анализ факторов, которые осуществляют непосредственное влияние на формирование этнополитики в Украине. Доказано, что национальная версия этнополитики может учитывать геополитические стратегии внешней политики ключевых акторов мировой политики (Россия, ЕС и США). Предлагаются практические рекомендации с целью усовершенствования государственной модели этнополитики в Украине на современном этапе развития этнонациональных отношений.

Ключевые слова: *этнос, нация, этнополитика, этнонациональные процессы, геополитика.*

Matushkina S.V. The system analysis of external factors of influence on formations of the state ethnopolitics in Ukraine

The complex analysis of factors which carry out direct influence on formation of ethnopolitics in Ukraine is carried out. It is proved that the national version of ethnopolitics can consider geopolitical strategy of foreign policy of key actors of world politics (Russia, the EU and the USA). Practical recommendations for the purpose of improvement of the state model of ethnopolitics in Ukraine at the present stage of development of the ethnonational relations are offered.

Keywords: *ethnos, nation, ethnopolitics, ethnonational processes, geopolitics.*